

АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМДЫ БАСҚАРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ АДАМИ КАПИТАЛДЫҢ МАҢЫЗЫ

Бөрібекова Меруерт Жұмадиллақызы

m.boribekova@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Экономика факультеті, Менеджмент кафедрасының
магистранты, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі - К.Қ. Хасенова, э.ғ.к., доцент

Әлемдік экономикалық нарықтарда болып жатқан жаһандану үдерістері аясында дамудың негізгі ресурстарының бірі адами капитал болып табылады. «Адами капитал» ұғымы қазіргі экономикалық ғылымда маңызды орын алады. Адам жасампаз қабілеттеріне, олардың қалыптасу және даму жолдарына қызығушылық артады. Дәстүрлі түрде зерттеушілер адами капитал жалпы білім беруге, арнайы дайындыққа, денсаулық сақтауға, жұмыс күшінің орын ауыстыруына жинақталған шығындарды білдіреді деп санайды [1].

Ақпараттық қоғам жағдайында адами капитал ұлттық экономиканың өсуін қамтамасыз ететін ресурс болып табылады. Адам капиталы — табиғи ресурстарға қарағанда үлкен маңызы бар қоғамның бағалы ресурсы деген тұжырым неғұрлым танымал болып табылады.

Дәстүрлі түсіндіруде адам капиталы қоғамдық игіліктерді өндіру кезінде пайдаланылатын адамның білім, білік және өзге де қасиеттерінің жиынтығы болып табылады. Алайда, адам капиталын басқару кезінде бұл экономикалық феноменнің біркелкі емес және күрделі ішкі құрылымы бар екенін ескеру қажет. Зияткерлік құрамнан басқа адами капиталдың негізгі активтеріне Денсаулық капиталын, өндірістегі дайындық капиталын, ұтқырлық капиталын және т. б. қосуға болады.

Адам капиталы – адам мен жалпы қоғамның алуан түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін пайдаланылатын білім, білік, дағды жиынтығы. Бұл феноменнің маңыздылығын түсіну және ғалымдар мен саясаткерлер тарапынан оған назар аудару ХХ ғасырдың екінші жартысында күшейе түседі. Бүгінгі күні бұл ұғым туа біткен және жүре пайда болған адами қасиеттерді, сондай-ақ мемлекет тарапынан адам дамуына инвестициялар мен отбасының тұтыну шығындарын, соның ішінде тамақтану, киім, коммуналдық қызметтер, білім беру және денсаулық сақтау шығыстарын қамтиды. Бұл фактордың қоғамның әлеуметтік-мәдени және экономикалық дамуындағы өзгермелі рөлін түсіну де қалыптасты.

Н.Ә.Назарбаев өз кезегінде адами капитал жайлы былай дейді: «Біз адами капитал - бұл тұрақты экономикалық дамудың негізі және инновацияның басты қозғалтқышы екенін анық түсінеміз және осы тұрғыдан егеменді мемлекеттің саясаты құрылады». Елбасы біз тек шикізат өндіретін жабдықтаушы ел боламыз ба, әлде орасан зор міндеттерді шешуді өзімізге тастай алатын бәсекеге қабілетті ұлт боламыз ба, бұл адами капиталдың дамуына байланысты деп сенген.

«Адами капитал» ұғымы алғаш рет экономикалық теорияда кедей адамдардың әл-ауқатының жақсаруы жерге, техникаға немесе олардың күш-жігеріне емес, білімге байланысты деп санайтын экономика ғылымдары бойынша Нобель сыйлығының лауреаттары Теодор Шульц пен Гери Беккердің күш-жігерінің арқасында пайда болды.

Адам капиталының қазіргі заманғы теориясының дамуына Т. Шульц, Г. Беккер, Э. Денисон, Р. Солоу, Дж. Кендрик, С. Кузнецов, А. Фабрикант, и. Фишер, Р. Лукас және басқа да экономистер, әлеуметтанушылар іргелі үлес қосты.

Шульц келесі анықтаманы ұсынды: «Барлық адам ресурстары мен қабілеттері туа біткен немесе жүре пайда болған. Әрбір адам туа біткен адам әлеуетін анықтайтын гендердің

жеке кешенімен туады. Тиісті салымдармен күшейтілуі мүмкін адам игерген құнды қасиеттерді біз адам капиталы деп атаймыз» [2].

Адам капиталының концепциясын 1960 ж. американдық экономист Г. Беккер ұсынған болатын және қызметкердің білім алуы, білім алуы, кәсіби дайындығы, өндірістік тәжірибесі кезінде алған білімі, біліктілігі, дағдылары мен шеберлігін білдіреді. Беккер адам капиталының негізгі инвестициялары білім беру мен оқытуға жұмсалатын шығындарды есептеді, ал экономикалық тиімділігі жылдық пайданың шамамен 12-14%-ын алып, табыстың шығындарға қатынасы ретінде бағаланды [2].

Ақпараттық қоғамды құру процесіне қатысу, оның дамуы және ақпараттық қоғам ұсынатын мүмкіндіктерден пайда алу мүмкіндігі қоғам мүшелерінің белгілі бір әлеуетінің болуына байланысты болады, ол білімі, шеберлігі мен дағдыларында көрсетіледі. Қоғамның әлеуеті адам капиталы деп аталады [3].

Адами капитал – ақпараттық даму ортасы және ақпараттық-коммуникациялық технологиялар инфрақұрылымы сияқты ақпараттық қоғамды дамытудың негізгі факторларының бірі. Осы себепті адам капиталын зерттеудің дамуы әлемде ақпараттық қоғам құрумен тығыз байланысты. Мұндай заңдылық анықталды: ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану мүмкіндігі аумақтың экономикалық даму дәрежесімен айқындалады, ал бұл мүмкіндіктердің әртүрлілігі мен мазмұны адам капиталының даму дәрежесімен айқындалады.

Ақпараттандыру - бұл әлеуметтік жүйелер мен құрылымдардағы ақпараттық феномендердің әртүрлілігі, ақпараттық құралдар мен әлеуметтік кеңістікті игеру міндеттерін шешу, әлеуметтік дамудың ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыру үдерістері мен механизмдерінің жиынтығы [4].

Бұл процесс дамудың жаңа мақсаттарын, бағыттары мен басымдықтарын, әлеуметтік қатынастардың өзге де нысандарын, өзара іс-қимылдың басқа да құралдарын, коммуникацияларды ұсына отырып, қазіргі заманғы әлеуметтік кеңістікті күрделендіреді. Адам осы өзгерістерге бейімделуі керек, олардың динамикасы жылдам қарқынмен өсуде.

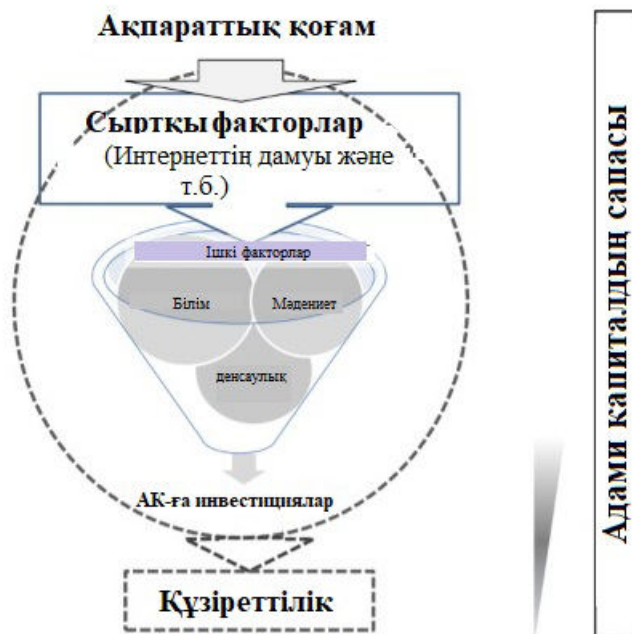
Ақпараттық қоғам толық көлемде адами әлеуетті ашу үшін үлкен мүмкіндіктер ашады. Өндірісте немесе тұрмыста жаңа технологиялар бола отырып, адам күнделікті жұмысқа аз уақыт жұмсайды, демек, өзін-өзі дамыту, неғұрлым маңызды істерде жаңа дағдылар мен тәжірибе алу үшін уақыт пайда болады [4].

Ақпараттық қоғамда адам тек қана «экономикалық адам» ғана емес, нарықтық үлгідегі индустриялық экономикада адамның ұтымды мінез-құлқын анықтайтын экономикалық функциялар мен рөлдер кешені, ал көп қырлы тұлға шешуші фактор және қоғамның басты ақпараттық ресурсы ретінде түсініледі. Қазіргі жағдайда қоғамның постиндустриалды дамуының бастапқы кезеңіне тән және адами капитал нысанында жұмыс істейтін адамның өндірістік қабілеттері мен қажеттілігінің кешені бірте-бірте ақпараттық қоғам үшін тән және адами ақпараттық ресурстар нысанында жұмыс істейтін шығармашылық ақпараттық қабілеттер мен қажеттіліктер кешеніне айналады.

Экономикалық ортаны интеллектуалдандыру, жаңа ғылыми білім, инновациялық бизнес, ақпараттандыру, ақпараттық ресурстарды меңгеру дәрежесі жоғары тиімді және бәсекеге қабілетті нарықтық экономиканың жұмыс істеуінің қажетті негізіне айналады. Шаруашылық жүргізудің қандай да бір түрі шаруашылық жүргізуші субъектінің белгілі бір түрін (экономикалық адамның түрін) заңды негіздейді, адам тұлғасына үнемі өсіп отыратын әртүрлі талаптарды қояды [5].

Ақпараттық қоғамда адам өмір бойы үйренуі тиіс. Демек, қоғамның ақпараттық ортасының қарқынды өзгеруіне бейімделген және оқытудың және қайта даярлаудың әртүрлі және икемді нысандарын пайдалануға бағытталған үздіксіз білім беру жүйесі қажет. Дербес компьютерлердің, модемдік байланыс жүйелерінің және басқа да қазіргі заманғы коммуникациялық құралдардың пайда болуы адамға әлемдегі жинақталған ғылыми білімнің едәуір бөлігін пайдалануға мүмкіндік береді.

Ақпараттық қоғам адами капиталдың сапасын арттыру мақсатында да маңызды рөлді атқарады. Адами ресурстардың негізгі құзыреттілігін қалыптастыруға, олардың қажеттіліктері мен қызмет күшінің қозғаушы күші ретіндегі уәждемесіне әсер етеді, бұл өз кезегінде бүкіл экономикалық жүйенің даму бағытын көрсетеді. Ақпараттық қоғамда адам капиталының сапасын қалыптастырудың жаңа факторлары пайда болады. Сыртқы факторлар ақпараттық технологиялардың дамуымен (компьютерлендіру, телефондандыру, интернет желісін және т.б. дамыту) байланысты. Олар өз кезегінде ішкі факторларға әсер етеді (сурет 1).



Сурет 1. Ақпараттық қоғам жағдайында адами капиталдың сапасын қалыптастыру

Жеке адам капиталының сапасын қалыптастырудың ішкі факторларына адамның психофизиологиялық қасиеттерінің жиынтығын қамтитын денсаулық; білім беру жеке тұлғаның білім, білік және дағдыларының жиынтығы ретінде; Мәдениет тұлғаның этикалық және эстетикалық ұстанымдарының жиынтығы ретінде жатады. Жоғарыда аталғандар арасындағы негізгі фактор білім беру болып табылады, өйткені ақпараттық қоғамдағы тіршілік әрекеті құзыреттердің өсуін, әсіресе ақпаратты өңдеу және жалпы ақпараттық өрістен қажетті ақпаратты таңдау қабілетін талап етеді [8].

Қазіргі уақытта «brain – worker» терминімен анықталатын жоғары технологиялар индустриясы саласында ақыл-ой еңбегінің маман-қызметкерінің жаңа түрін қалыптастыру процестері күшіне енеді. Жаңа үлгідегі мамандардың пайда болуы бірінші кезекте жаңа ғылымды қажетсінетін технологиялар мен өндірістерді пайдаланатын салалар үшін тән. Жаңа үлгідегі мамандар бір мезгілде жүйелерді жобалаушылар, жоспарлаушылар, инженерлер, зерттеушілер мен менеджерлер ретінде әрекет етеді. Осының негізі мамандарды іргелі ғылыми даярлаудың жоғары сапасы, ой-өрісінің кеңдігі, жоғары кәсіпқойлық және таңдалған қызмет саласының ерекшелігін терең білу болып табылады [6].

Адам капиталының деңгейін арттыру үшін қоғамға ақпараттық қоғамның мәнін және берілетін артықшылықтарды түсіну үшін білім алу және дағдылар мен тәжірибе алу мүмкіндігін беру қажет. Бұл үдерісте білім беру, қайта даярлау мүмкіндігі, ақпараттық-коммуникациялық және басқа да инновациялық технологияларды пайдалана отырып, тұрақты оқыту негізгі рөлге ие. Бұқаралық ақпарат құралдары, таратылатын ақпарат арқылы, сондай-ақ пайдалы ақпараттың барлық спектрін алуға және пайдалануға еркіндік бере отырып, адами капиталды ұлғайту процесінде үлкен салмақ бар.

Ақпараттық қоғамның адами капиталы болып табылатын адамдар, шартты үлкен үлесі бар адамдар үш санатқа бөлінуі мүмкін [7]:

- ақпараттық қоғам құрушылары;
- ақпараттық қоғамды дамытуға ықпал ететін АКТ белсенді пайдаланушылары;
- ақпараттық қоғам тұтынушылары.

Ақпараттық қоғамның құрушылары саясаткерлер, мемлекеттік қызметшілер, менеджерлер, бизнесмендер, ғалымдар, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы мамандар қатарынан көптеген белгілі адамдар болып табылады. Ақпараттық қоғамның белсенді пайдаланушылары – интернетті белсенді пайдаланатын адамдар болса, ақпараттық қоғамның тұтынушылары байланыс құралдарын, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланатын және электрондық мемлекеттік және жергілікті қызметтерді дербес немесе инфрақұрылымның белгілі бір «делдалдық» элементтері арқылы алатын тұрғындар болып табылады.

Ақпараттық қоғамда адами тұлға адами капиталдың тасымалдаушысымен қатар, қоғамның элеуметтік прогресінің жоғары серпінін және экономикалық өсудің жоғары қарқынын негіздейтін басты фактор - адами ақпараттық ресурстардың тасымалдаушысы болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Основы экономической теории: учеб. пособие / под ред. В. Д. Камаева. М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2004. 284 с.
2. Джаксыбекова Г.Н., Интыкбаева С.Ж., Гостенко Л.Н. / Роль человеческого капитала в развитии экономики, науки и образования / Сборник материалов с конференции «Глобальные вызовы и современные тренды развития высшего образования», Алматы, 2013.
3. Ключков В. В. Экономическая теория. Трансформирующая экономика. / Под ред. Николаевой И. П. М. Юнити, 2004. 417 с.
4. Информациология и информационная политика / под ред. Попова Л. Г. М.: Луч, 2009.
5. Иншаков О.В. Информационный механизм и мониторинг обеспечения конкурентоспособности, устойчивости и безопасности хозяйственной системы региона / Иншаков О.В., Пономарева Л.В.//Конкурентоспособность, устойчивость и безопасность региона: Материалы научно-практической конференции - Волгоград: ГУ «Издатель», 2001. С. 83.
6. Петрова Е.А. особенности формирования и использования человеческого капитала в процессе информатизации // Фундаментальные исследования. – 2006. – № 11. – С. 42-44.
7. Концепция формирования информационного общества в России // Московский Либертариум, 1994-2015, 08.12.2015.
8. Ишмуратова Д.Ф. Роль системы образования в обеспечении устойчивого развития общества // Инновационные технологии управления социально-экономическим развитием регионов России: материалы VIII Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием. Уфа: Институт социально-экономических исследований УНЦ РАН, 2016. С. 270–273.